

Predrag Matvejević

## HÁBORÚ ÉS EMLÉKEZÉS

---

A világon utazva a ma már egykori Jugoszláviában dúló háború kezdetéről és menetéről beszéltem és írtam. Az „új Jugoszláviáról”, torzulásairól sok minden elhangzott, és még több mondanivaló van róla. A háborús bűnösöket a nemzetközi bíróságok valószínűleg majd elítélik, bár nehéz elképzelni, miként fogják kiadni őket azok az országok, amelyeknek az állampolgárai: legelőször a rezsimeket kell megdönteni, amelyek ezekben az államokban uralkodnak. A háború következményeit a népek és az egyének fogják megszenvedni: mi, valamennyien együtt, egymástól elkülönítve.

A háború, amely még tart, nem jellemezhető egyformán minden korban. Állami háborúként kezdődött, Milošević hatalmi rendszerének azal a döntésével, hogy megtámadja Szlovéniát és Horvátországot, a Jugoszláviáról, a jugoszláv egységről vagy széthúzásról, a föderalizmusról, a nacionalizmusról alkotott különböző felfogások ütközéséből. A Bosznia-Hercegovina elleni támadások, amelyeket a szerb katonaság kezdet, majd az úgynevezett Herceg-Boszniában a horvát katonaság folytatott, többnemzetiségű jelleggel ruházta fel a háborút. A boszniai összetűzések a többi között a polgárháború jellegét öltötték magukra. Egészében a háború nem vallásháború, de egy olyan térségben, amelyre a keresztény szektákra szakadás – a bizánci–latin és a pravoszláv–katolikus szakadás –, valamint a kereszténység és az iszlám szakadás jellemző, a különféle vallások többek között olyan gyűlöletet hintettek el, amely megmaradt, és amelynek nem szűnt meg a hatása.

A II. világháborúban lezajlott véres vallási, nemzeti, ideológiai és egyéb leszámolások nyomot hagytak az emlékezetben: a háború, legalábbis részben, a második világháború folytatása. A színtérre visszatértek az usztasák meg a csetnikek, ideológiájuk és kizárólagosságaik. Az emlékezés háborújáról van szó. Akár Kelet-Európa más térségeiben is, meghatározott mértékben itt is folytatódott a hidegháború: az egykori

bolszvikok könnyen nacionalistákká vedlenek, szigorúan bezárkózva a sztálini és fasiszta merev gondolatrendszerbe és magatartási rendszerbe, könnyen cserélik fel az egyiket a másikkal.

A háborút megkezdő katonaság is időről időre változott. A Szlovéniával kapcsolatos viszonylagosan enyhe beavatkozás idején a szerencsétlen „Jugoszláv Néphadseregben” akadtak olyanok is, akik őszintén meg szerették volna őrizni Jugoszlávia határait. A horvátországi háború alatt a hadseregből kizárták a horvátokat meg a szlovéneket. Bosznia-Hercegovinában a hadseregből kirekesztették a muzulmán bosnyákokat, a macedónokat, és természetesen az albánokat meg a többi kisebbséget. Ezután a támadókat egyre inkább hatalmába kerítő őrzöngésben eltávolították azokat a szerb és Crna Gora-i tiszteteket is, akik nem osztoztak a vezérek rögeszméiben és agyrémeiben. Így, mindennek ellenére, a hadsereg összetétele is megváltozott: szedett-vedett „félkatonai” egységek csatlakoztak hozzá, a parancsnoki karba meghatározott számú bűnözőt és gyilkost vettek fel. Boszniában a szoldateszka arrogánsan kitűzte a hagyományos nacionalista emblémákat. Ilyen etnikai és ideológiai tisztogatások után többé már nem beszélhetünk ugyanarról a Jugoszláv Néphadseregről, amelyhez a horvát katonaságot vezető bosnyák tisztek és előljárók is tartoztak.

Valóban nehéz definiálni a volt Jugoszláviában dúló háborút: az egyik időszakra vonatkozó definíció nem érvényes a másik időszakra. A külföldi intézmények és megfigyelők megfogalmazásai kétértelműséggel telítettek: felcserélik és kiegyenlítik a támadókat és a megtámadottakat, az ostromlókat és az ostromlottakat, a szankciókat és az intervenciókat, a tárgyalásokat és a dialógusokat, a fegyverszünetet és a békét.

Nem kívánom megismételni az elmondottakat és a látottakat, hogyan és hol mennyi gyilkosság, erőszakolás történt meg „etnikai tisztogatás”, hol létesítettek koncentrációs táborokat. Ezt eddig még senki sem magyarázta meg teljesen, és számomra pillanatokra úgy tűnik, hogy szinte megmagyarázhatatlan. Bosznia-Hercegovina úgy elvérzett, mint senki más a délszlávok történelmében: sokkal inkább, mint a horvátok ebben az utolsó balkáni háborúban, sokkal inkább, mint a szerbek abban a második világháborúban, amely a Horvátországban élő szerbjeinkben a legszörnyűbb emlékeket hagyta. Idő kellett ahhoz, hogy a volt Jugoszláviában és másutt is megcáfolódjanak a „fundamentalistákról” szajkózott propagandahazugságok: a százezres áldozatokról szóló számot már felülmúlták, közeledtek a második százezerhez; egymillió menekült hagyta el az otthonát, készülődött a második millió kiűzése. Nem jelentkezett egy új Šantić, hogy feljajduljon: „Maradjatok!” Nem is jelentkezhetett: mert az, aki maradt, áldozattá vált. A költő emlékművét ledöntötték, sírját meggyalázták szülővárosában. Az értelmiségi körökben – amely igen gyakran frusztrált és provinciális – kevesen akadnak, akik a humanitást a nacionalizmus fölé helyezik. A primitív

szelleműek ezt hazaárulásnak tekintik. A nemzeti kultúrának azon a területén, amely a nemzet ideológiájává fajul, könnyű kibúvókat és mellébeszéléseket találni. Itt rejlik a kezdet és a vég miatti bűnösség ropant nagy hányada.

A szerb értelmiségiekre bízom, hogy szólaljanak meg a „Nagy-Szerbia” nevében kiagyalt és elkövetett számos, súlyos bűntettéről, mint ahogyan a szerb kultúra hagyományában a kritikus elmék megszólaltak: Svetozar Marković vagy Jovan Skerlić, Marko Ristić vagy Bogdan Bogdanović. A népet, amely múltjában becsületesen és bátran harcolt fennmaradásáért, történelmében először berántották és betaszították egy szégyenteljes háborúba, Crna Gora-i testvéreivel együtt. Megengedhetetlen azonban a tragédia következményeit szenvedő népet azonosítani azokkal, akik ezt a gonoszsgot megparancsolták és végrehajtották, tegnap Pavelić Horvátországában, ma meg Milošević Szerbiájában. Mérje le mindenki a maga oldalán vétkességét és felelősségét.

A magam szemszögéből figyeltem mindazt, ami történt, senkivel sem azonosulva, kivéve a vukovari és a mostari áldozatokat. Az úgynevezett „Herceg-Boszniában”, ahol születtem, és amely számomra az egyetlen és egységes Bosznia-Hercegovina alkotó része volt és marad, vért ontottak. Mostart először a szerb támadók árasztották el gránátokkal. Mindhárom vallású nép vérzett, meg azok is, akiknek a számára a vallás nem fontos. A horvát katonaság egy része, amely kezdetben a „hazai föld” védelmére kelt, kegyetlen hódítóvá fajult, egy rossz szokást és egy rossz politikát követett: fekete egyenruhát öltött, és usztasa harci dalokat harsogott. A Neretva-parti városból elsőként a mostari szerbeknek kellett távozniuk, függetlenül attól, hogy egyáltalán kapcsolatban álltak-e a gonosztevő szerb századokkal (az esetek többségében nem álltak velük kapcsolatban). A muzulmánok az igazságtalanság, elűzetés, gyilkolás, rablás legsúlyosabb áldozataivá lettek a gabelai helikopter-állomáson és Dreteljben. A Neretva bal partján olyan kálvárián mentek keresztül, amilyent nemigen lehetett tapasztalni ezen a vidéken, amely múltjában sok mindent megélt. A nőket, gyermekeket, öregeket, akik nagy nehezen megmentették az életüket, a „harcosok” dölyfösen bugris kutyáknak nevezték, és úgy tekintettek rájuk, mint a nácik a zsidókra. A livnói mecsetet a földdel tették egyenlővé. Lerombolták a régi hidat: lerombolóját elnökileg tábornokká léptették elő. Olyan bűncselekményeket vittek végbe, amelyeknek a többi között számos ártatlan horvát is áldozata lett magában Hercegovinában, de főleg Közép-Boszniában.

A bosnyákok nem feledhetik el, és nem bocsáthatják meg mindazt, amit ellenük elkövettek. Ha a térdre hullás és az ima nem csupán a hit és a szertartás jelképe, hanem a vezeklésé és az együttérzésé, egyike szeretnék lenni azoknak, akik letérdelnek, és megbocsátást kérnek muzulmán testvéreinktől, a hívőktől és hitetlenektől: kíséreljék meg legyűrní magukban a gyűlöletet és a bosszúszomjat. A gyűlölet és a

bosszúszomj sokáig az emlékezetben marad, és végül ismét gonoszsággá válik. Hazánkban a háború, mint említettük, az emlékezetből fakadt. Folytatnunk kell az életet ezen a közös területen. Nincs a világon más hely számunkra, senki sem fog adni, és nem is adhat új helyet. Kövessük az embereket, a legjobbakat közülünk, akik ezúttal is, akár az elmúlt háborúban is, mindennek ellenére megőrizték értelmüket és humanitásukat. Ennyi baj és szerencsétlenség után remélhetjük, hogy a jövő egy kis boldogságot is hoz nekünk. Megérdemelték közülünk azok, akik a legtöbbet szenvedtek, és még mindig szenvednek.

Muzulmán származású bosnyákjaink között mindig voltak olyan elmék, akik értelmesen és tartózkodva tekintettek a muzulmán világ alternatívájára: *korszerűsíteni az iszlámot vagy iszlamizálni a modernitást*; az egyik a másikkal nehezen egyeztethető, a leggyakrabban kölcsönösen kizárja egymást. Választani, dönteni kell önmagunkon belül, az egyén és a nép tudatában. A világtörténelem tapasztalatai szerint a laikus közösségek előnybe kerülnek a vallási közösségekkel szemben. Teljesen érthető, hogy bosnyák muzulmánjaink – a rajtuk ejtett súlyos sebek után – identitásuk erősebb igazolásait fogják kutatni. Bízom benne, hogy a legelőrelátóbbak közülük válaszokat találnak az említett alternatívákra. Sikerük lesz a záloga az együttélésünknek, amelyet közösen kell keresnünk mindazok után, ami megtörtént, amit a nemzetek és vallások nevében az esztelenek követtek el.

*HORNYIK György fordítása*